

PRŮMYSL, TECHNIKA A PLZEŇSKÉ ŠKOLSTVÍ V 19. STOLETÍ

Miloslav Bělohávek

Průmysl, technika, věda a školství na sebe vzájemně působí, někdy více, někdy méně, ale vždy je mezi nimi souvislost. Školství sice občas za rozvojem vědy, techniky a průmyslu se opožďuje, ale to není vinou jeho, nýbrž společnosti. Myšlenky, které vyplývají z nového stavu vědy, z nových výzkumů, se nemohou mnohdy tak rychle rozšířit, brání totiž tomu často ideologie vládnoucí vrstvy, jak tomu bylo především v první polovině 19. století, jejíž představitelé měli strach z ohrožení svého postavení. Věda, technika a vzápětí nato i rozmach průmyslu vytvářejí zcela nový, osobitý styl života, který se obrací proti starému, již nevyhovujícímu. Vzestup průmyslu vyvolává hrdost a pýchu současníků nad dosaženými úspěchy, ale vede často k samolibosti, samospokojení, povýšenosti nové třídy. Ideje, vyvolané novými výsledky vědy, i následný rozkvět průmyslu musí však logicky ovlivňovat školství, které se jim dlouho nemůže bránit. Rozšiřováním těchto myšlenek pomáhá pak školství vytvářet širokou základnu průmyslu, techniky i vědy a připravovat další vývoj. Na konkrétním příkladu plzeňského školství chci názorně ukázat, jak se tato skutečnost projevovala. Je totiž potřeba, abychom ve svých zobecňujících soudech vycházeli z konkrétního faktografického studia.

Školství na počátku 19. století nemělo v rakouské monarchii dobré podmínky, vše bylo svázáno obavami z pokroku. Stát i církve se bránily vývoji, bály se svobodnějších myšlenek. Nejlépe tuto situaci dokládá projev císaře Františka I. k lublaňským profesorům, kdy prohlásil: "Nepotřebuji učence, nýbrž hodné občany. Vzdělávejte takto mládež, kdo mně slouží, musí učit tomu, co nařizují. Kdo to nedovede, anebo mi přijde s novými ideami, může jít, nebo ho dám odstranit." Omezené úřednictvo a poslušná církevní hierarchie se proto snažily udržet vše v nehybnosti. I když se v čtyřicátých letech školství trochu dostalo dopředu, bylo v letech 1855-1867 zastaveno konkordátem, kdy bylo postaveno plně pod církevní dozor a jakékoliv vědecké vyučování bylo vyloučeno. Na zhoršenou atmosféru doby, na zpátečnictví a tmářství, upevnění spo-

lečenství státu a církve velmi ostře reagoval významný plzeňský pedagog J. F. Smetana ve svých verších z let 1855-1856. V básni Na Sylvestra roku 1855 píše: "Neboť my, buď Bohu chvála, / jsme pokojní občané / poslušní a pravověrní / katoličtí křesťané, / chceme jen, co bývávalo, / by se provždy zachovalo, / aby se navrátil zas / starý, dobrý, zlatý čas."^{1/} A ještě dvě ukázky. V básni Tma uvádí: "Pročež Římem zatraceno, / za kacířství vyhlášeno / právem světlo rozumu, / kdo chce pravou víru míti, / musí, jak já, slepý býti, / milovati noc a tmu."^{2/} V básni La bande noire čteme: "Zcela musí oslepnouti, / vládě naší podlehnouti, / neb jak by se zjasnilo, / robství by se znechutilo, / volně by chtěl choditi, / nedal by se voditi. / Budiž tedy prací naší, / zacpat všechny skuliny, / by nevníkl v oko jeho / paprsek ni jediný."^{3/} Ve Vysvětlivkách k těmto básním doplňuje autor jejich smysl tak, aby je čtenář pochopil. Tak např. píše: "...aby se reakce netoliko na síly hmotné, ale i na duševní vztahovala, spojil se absolutismus politický s hierarchií konkordátem."^{4/} Teprve až zákonem z roku 1869 byl ve školách omezen vliv církve a "věda a vědecké učení svobodnými" byly prohlášeny.

J. F. Smetana, neohrožený pedagog a svobodomyšlný kněz, příslušník tepelského premonstrátského kláštera, vystupoval již od třicátých let proti omezenosti školství a školních funkcionářů. V článku Zdali jest osvěta nebezpečná církvi a státu uveřejněném v r. 1835 v Časopise katolického duchovenstva napsal: "Osvěta nynější jest příčinou všech neuhů časů našich, slýcháme velmi často. Ona zrodila revoluci francouzskou se všemi záhubnými následky jejími," a ironicky dál pokračoval: "Přeškoda starých časů, kde lid nemaje vědomosti, o věcech bezprostředně se jeho dotýkajících, jen slovem moudřejšího se řídil, nezkoumaje sám, nýbrž toliko poslouchaje a vykonávaje to, co mu nařízeno bylo."^{5/} Žádal vzdělání důkladné, ne povrchní, které zavádí a je demagogické. "Zastáváje však užitečnost osvěty všestranné proti zatmívačům nanejvýš škodlivým, nechci tím snad podporovati zvědavost nepořádnou, za času našich až příliš obyčejnou, která spokojivši se se skořepinou vědy, na jádro nikdy nepřijde; a polétajíc zběžně po květech vědeckých, sotva zavadíc o každý, domnívá se, že veškerý med vysála."^{6/}

Tereziánská školská reforma přispěla k zdokonalení škol, zavedla sice od r. 1774 povinnou školní docházku, ale pro Čechy měla po stránce národnostní zlé důsledky, neboť až na triviální školy v českém území se na všech ostatních stupních učilo německy. I proti tomu se ozval J. F. Smetana ve studii Slovo o výchování mládeže české. Základní myšlenka stati byla: "Jen mateřským jazykem možno položití základ pravého výchování... Kdo odcizuje mládež jazyku mateřskému, prohřešuje se proti ní i proti člověčenstvu."^{7/} Žádá, aby se česky vyučovalo nejen na

školách triviálních, ale i hlavních. Doporučuje, aby na školách triviálních se vedle náboženství učila "známost vlasti v ohledu země i dějepisném, známost plodin, půdy její a způsoby rozličného vzdělávání i upotřebování jich, známost rozličných řemesel, dílen a nejhlavnějších pokroků průmyslových".^{8/} Ve svých soukromých zápiscích se vyjadřoval značně sarkasticky. Na adresu úřadů napsal: "Zdaž vy chcete, aby se ku příkladu Čech také učil německy? Chraň Bůh! Toho vy nežádáte. Vy jen chcete, aby více neuměl česky."^{9/} V těchto pracích J. F. Smetany jsou vlastně obsaženy všechny obecné problémy českého školství do šedesátých let 19. století. Staví se za uvolnění učitelské praxe, za osvobození od tlaku školské byrokracie a vysoké církevní hierarchie a za věcné vyučování.

I v Plzni, kde J. F. Smetana učil od r. 1831 do své smrti v r. 1861, byla situace stejná, ne-li horší. Od roku 1776 byla v Plzni německá hlavní škola a německé gymnázium a od roku 1804 filozofický ústav. V té době byla obecní správa města ještě v českých rukách, a proto při zřízení gymnázia žádala obec, aby to bylo gymnázium české. Nebylo však vyhověno a ustanoveno bylo německé pětitřídní gymnázium. Je třeba říci na adresu měšťanů, že nebyli nijak horliví v podporování školství, i když nápis na budově filozofického ústavu mluví o opaku. Hlavní škola měla mít např. čtyři třídy a poslední dva ročníky, ale v Plzni to trvalo víc jak půl století, než byla úplná.^{10/} Ke konci 18. století Plzeň dostala německý ráz, alespoň vnější, úřady musely jednat německy a většina měšťanů se vládnímu kursu ochotně přizpůsobila. Od zřízení hlavní školy nebyla v Plzni žádná škola česká. Teprve velkým úsilím prof. J. V. Sedláčka a arciděkana Tomáše Kordíka se dosáhlo toho, že v r. 1819 byla v městě otevřena česká triviální škola především, jak je uvedeno ve zprávě českých škol /1902-1903/, pro děti nádeníků, posluhovaček, "roháčů" chudých řemeslníků, vůbec pro děti nejnižších tříd, "neboť co mělo jen poněkud slušnější kabát, chodilo do školy německé". Škola česká byla přeplněná, ve třídě bylo až 280 dětí. Vývoj české triviální školy byl zdlouhavý. Teprve za osm let byla zřízena druhá třída a až v r. 1851 čtvrtá. V r. 1861 byla po velkém úsilí škola přeměněna v hlavní.

Když v r. 1849 byla prováděna reorganizace gymnázií a reálek, žádalo město o zřízení vyšší reálky se třemi třídami, ale bez úspěchu. Ustavena byla jen německá nižší reálka o dvou třídách při hlavní německé škole a teprve v r. 1852 byl zřízen třetí ročník, byla však stále přičleněna k hlavní škole. Až do šedesátých let bylo české školství v Plzni popelkou. V r. 1861 bylo v Plzni osmitřídní německé gymnázium /325 žáků/, trojtřídní nižší německá reálka /235 žáků/, hlavní německá škola pro hochy /659 žáků/, farní německá škola pro dívky /415 žákyň/,

hlavní česká škola pro hochy /486 žáků/ a farní škola česká pro dívky /380 žákyň/. Celkem bylo v Plzni 2530 žáků, z toho však na německé školy připadalo 65,8% a na české 34,2% žáků. Město mělo 18 500 obyvatel a většina byla česká. Češi vedeni J. F. Smetanou a po něm Fr. Schwarzem však v šedesátých letech zahájili úporný boj za zlepšení svých pozic především ve školství a v kulturních institucích. Uvědomovali si úlohu vzdělání, s nímž je spojen i průmysl, technika a věda. I na tomto poli byla Plzeň opožděna. V Praze se boj odehrával téměř o dvacet let dříve. Dokladem je např. zápisník J. F. Smetany, do něhož si v r. 1840 Smetana zapsal údaj o sbírce na průmyslovou českou školu v Praze. Typické pro Plzeň je, že učitelé a duchovní v městě sebrali 76 zlatých, kdežto právovárečné měšťanstvo darovalo jen 50 zlatých.^{11/}

Přesto si však byli Plzeňané vědomi důležitosti vědy a techniky, i když nebyli ochotni k příliš velkým finančním obětem. Představitelem pokrokových kruhů byl poslední magistrátní purkmistr Martin Kopecký, který jako by předznamenával novou dobu. Při oslavách purkrabího Karla Chotka r. 1839 zdůraznil, že "přítomný čas je bohat na rozličné vynálezy, při starém nelze zůstat, proto se vždy pořádají průmyslové schůzky".^{12/} Martin Kopecký byl mimo jiné také iniciátorem založení Měšťanského pivovaru v r. 1839. Rozmáhající se průmysl, který přinesl jistý blahobyt, vnášel mezi obyvatele hrdost na dosažený pokrok, jak to např. naivně vyjadřuje báseň Plesy Plzně při prvním noclehu v Čechách J. E. Karla hr. Chotka ... z cizích krajin se vracejícího z r. 1839. V ní se uvádí: "Jím probuzen libomile / průmysl nám vzkvétá, / po silnicích obchod čile / do všech končin zalétá, / tu na mostech řetězových, / železnicích, parostrojích, / pilnost česká kolotá".^{13/}

Jako v Praze i v Plzni měla být zřízena průmyslová škola. Úsilím prof. J. F. Smetany byla v r. 1840 otevřena nedělní průmyslová škola, kde čeští řemeslníci, mistři a tovaryši měli možnost získat odbornou přípravu v technických předmětech, zdokonalovat se ve výrobě a v rozšiřování průmyslu. Učitelé na ní učili zdarma; již v prvním roce měla 200 posluchačů.

Málokteré město tak rychle rostlo jako Plzeň. Měla výhodné geografické postavení, železniční komunikační síť během patnácti let spojila město s nejdůležitějšími oblastmi nejen Čech, nýbrž celé střední Evropy. Železnice umožnila dovoz surovin a především zásobování zdejšího průmyslu uhlím. Proto mohl okresní hejtman František Trojan v r. 1874 napsat místodržiteli Kollerovi, že stěží existuje v Čechách druhé město po Praze, které by se mohlo vykázat tak velkým a trvalým rozmachem jako Plzeň, která měla kromě tří velkých pivovarů v Plzni a v Plzenci 41 po továrenskou provozovaných podniků. Plzeň vyrostla v druhé největší město v Čechách. Srovnáme-li ji s ostatními průmyslovými

centry v zemi, je třeba zdůraznit, že sice procentuálně největší přírůstek měly Kladno a Ústí nad Labem, ale počtem obyvatel i podniků stály daleko za Plzní. Rovněž Liberec i České Budějovice, které byly v r. 1850 počtem obyvatelstva silnější, během následujících let svůj růst zpomalily, takže je Plzeň značně předstihla a především, růst Plzně se nezastavil.^{14/} To vše vedlo k zvýšení sebevědomí mladého českého měšťanstva a k vzbuzení hrdosti na své město. Projevuje se to od šedesátých let i na vedutách Plzně, kde jako symbol hospodářské síly se objevuje např. železnice, tento převratný dopravní prostředek 19. století, umožňující rozvinutí průmyslu a obchodu. Proto nás neudivují takové výroky, jako Jana Kleissla, městského radního a divadelního intendanty, který např. v boji o české divadlo r. 1868 prohlásil: "Jelikož město naše v každémkoliv ohledu valně kráčí kupředu k všeobecnému pokroku, nuž proč by ve věci této zůstatí mělo pozadu."^{15/} Mladé plzeňské měšťanstvo vědomě usilovalo o zlepšení českého školství. Bylo si totiž vědomo síly vzdělání. Jeho představitelé nechtěli, aby Češi zůstávali na podřadných místech ve veřejném i hospodářském životě, kam by je odsuzovalo nízké vzdělání, a pak se bránilo odnárodnování. Šedesátá a sedmdesátá léta jsou toho zřetelným dokladem. Hospodářská pozice českých měšťanů nebyla však tak silná jako u německých nebo u národnostně utrakvistických kruhů, a tak výsledky přes některé úspěchy nebyly takové, jak by si Češi přáli, a trvalo dlouho, než došlo k realizaci záměrů na zlepšení českého školství v městě.

Když Češi dosáhli toho, že česká triviální škola byla prohlášena za hlavní, obrátili se k rozšíření počtu středních škol. Novým typem byly reálky, v nichž se více odrážel mocný rozmach přírodních věd a které představovaly tehdy základní elementy moderní kultury a hospodářské síly. Městská správa po nezdařeném pokusu o zřízení vyšší reálky v Plzni r. 1849 obnovila v r. 1862 svou žádost a v r. 1863 byla v Plzni povolena nová škola-reálka, příhodně česky zvaná věcnice. U její kolébky stál J. E. Purkyně. Město pro ni postavilo v r. 1865 výstevnou budovu a o rok později byla prohlášena za českou. To byl velký úspěch plzeňských Čechů.

Školský zákon z 14. 5. 1869 zavedl nový systém základního školství. Vedle pětileté školy obecné byla zřízena tříletá škola měšťanská a zároveň bylo stanoveno, že ve třídě nesmí být víc jak 80 dětí. Zásadní rozvoj českého školství v Plzni nastal rokem 1882, kdy v důsledku rychlého růstu předměstí bylo město rozděleno ve čtyři školní obvody.^{16/} V každém obvodu bylo ustanoveno po jedné obecné škole pro chlapce, jedné pro dívky a v celém městě dvě měšťanské školy /chlapecká a dívčí/, takže od r. 1882 bylo v Plzni 10 českých škol. Němci měli dvě obecné školy /chlapeckou a dívčí/ a dvě měšťanské /chlapeckou a dívčí/. Léta

1880-1910 znamenala největší rozmach školství v Plzni a město tak vyrostlo v důležité vzdělávací středisko nejen na západě Čech, ale i v celé zemi. V r. 1913 bylo v Plzni celkem 15 středních škol, z toho 10 českých a 5 německých. Na těchto školách studovalo 4110 studentů a učilo na nich 277 profesorů, vedle toho do obecných a měšťanských škol chodilo 12 890 žáků, jež učilo 296 učitelů, bylo tedy v Plzni celkem 17 000 žáků a studentů a 573 vyučujících. To bylo již velké procento. Studentů bylo 5,3% a profesorů 0,4% ze všeho plzeňského obyvatelstva, všech vyučujících včetně učitelů bylo 573, tj. 0,7% obyvatelstva.^{17/} České školy měly již nyní převahu, ale přesto ještě dost Čechů navštěvovalo školy německé. Na německých středních školách bylo 10,9% Čechů a na obecných a měšťanských školách dokonce 30,9% Čechů. Bylo to způsobeno především dvěma důvody: jedním z nich byla snaha rodičů, aby se děti naučily německy a tím si získaly lepší postavení v rakousko-uherském státě, kde v úřadech i obchodě převládala němčina, a druhým důvodem byla národnostní lhostejnost rodičů. Počet studentů na českých školách představoval 66,4% /a byli to pouze Češi/, kdežto na německých ústavech 33,6%; kdybychom přepočítali Čechy, studující na německých školách, představovali by čeští studenti v Plzni celkem 70%. Největší počet Čechů studoval na německé reálce /16,8% ze všech posluchačů/, na německé obchodní akademii /12,9%/, na dívčím lyceu /9,6%/, na gymnáziu /8,8%/ a nejméně na průmyslové škole /6,8%/. V Plzni v té době bylo 78 048 obyvatel, odečteme-li 2295 vojáků. Čechů bylo 87,8%, Němců 11,6%. Z toho je vidět, že německé střední školství bylo silně preferováno, neboť na 11,6% německého obyvatelstva připadalo 33,3% středních škol, kdežto na Čechy jen 66,4%. Byla to záměrná politika habsburské monarchie, vždyť rovněž vojenská posádka v r. 1910 /2295 osob/ byla jen z 54,7% česká, z 44,1% německá a zbytek 1,2% připadl na jiné národnosti. Je však potřebí zdůraznit, že i na německých školách učila řada českých, a to uvědomělých profesorů. Technické školství, především pro své praktické využití, nabývalo převahy nad ostatním. Reálky a průmyslové školy byly nejoblíbenější. Z českých škol na obě reálky chodilo 25,2% studentů, na průmyslovou školu 24%, pak následovalo gymnázium s 14,6%, obchodní akademie s 13,5%, dívčí lyceum se podílelo 9,6% na počtu studentů, ženský učitelský ústav s 5,9%, mužský učitelský ústav s 5,1% a rolnickou školu navštěvovalo jen 2,1% studentů. Na německých školách tomu bylo obdobně. Nejvíce studentů chodilo na průmyslovou školu /29%/, pak na reálku /22,4%/, na gymnázium /21,6%/, na obchodní akademii /20,3%/, a na dívčí lyceum /6,7%/.

Školství v Plzni od šedesátých, resp. sedmdesátých let nezadržitelně rostlo. Vyžadovaly to potřeby rychle se rozvíjejícího města. První moderní střední škola, reálka, byla, jak již uvedeno, ustavena v r. 1863

a za tři roky byla prohlášena za českou. V r. 1871 byla přeměněna v reálné gymnázium se čtyřmi třídami vyššího gymnázia a třemi třídami vyšší reálky. V r. 1888 byly reálné třídy na gymnáziu zrušený a místo nich byla zřízena nová česká vyšší reálka. Němci si krátce po počestění reálky vymohli r. 1873 svoji. Rostla potřeba vzdělávání řemeslníků, konstruktérů i stavitelů, a proto v r. 1876 byla otevřena německá průmyslová škola se strojním i stavitelským oddělením. Česká průmyslová škola měla složitější osud. Byla to původně od r. 1885 škola mistrovská a teprve v r. 1902 bylo k ní připojeno vyšší oddělení strojnické, a tak byla přeměněna na vyšší průmyslovou školu. V r. 1913 dostala ještě stavební oddělení, takže až téměř po čtyřiceti letech se vyrovnala německé. Nerealizováno bylo úsilí dr. Václava Petáka z r. 1878, aby v Plzni byla zřízena odborná sladovnická škola. Rozvoj obchodního podnikání přiměl plzeňské obchodníky, že v r. 1886 ustavili českou obchodní školu s právem veřejnosti, kterou vydržovalo město. Téměř po dvaceti letech byla proměněna v obchodní akademii /od školního roku 1903-1904/ a zároveň k ní byla připojena dvojtřídní obchodní škola. Němci si otevřeli obchodní školu o několik let později /1894/, ale zato byla dříve přeměněna v akademii /1901/. Ani rolníci nezůstávali ve snaze za vzděláním opoždění a v r. 1892 tu byla otevřena česká dvojtřídní rolnická a mlékařská škola, jejíž správu převzala země. Rychlý nárůst škol obecných i měšťanských nejen ve městě, ale i na venkově, si vynutil, že v r. 1892 byl otevřen mužský učitelský ústav a r. 1900 městský ženský učitelský ústav. Pro učitelské povolání byl již v r. 1869 otevřen první ročník učitelského ústavu v budově reálky, ale pro nedostatek žáků tehdy zanikl. V r. 1898 byla při učitelském ústavu zřízena zkušební komise pro učitele škol obecných a měšťanských. Počátek dvacátého století přinesl další rychlý růst škol. Velmi aktuální bylo dívčí vzdělání. Řada pedagogů i politiků usilovala o otevření dívčích škol. Byly to zprvu tzv. vyšší dívčí školy, jež byly později od r. 1906 přeměňovány v lycea a ještě později v reálná či reformní reálná gymnázia. Tak tomu bylo i v Plzni. V r. 1868 byl pokus o zřízení vyšší dívčí školy, ve školním roce 1869-1870 bylo ve dvou třídách 16 děvčat, škola však v r. 1873 zanikla, ale za 9 let byla znovu obnovena. V r. 1907 bylo zřízeno městské dívčí lyceum, jež bylo v r. 1913 přeměněno v dívčí reformní reálné gymnázium. V r. 1902 byla ustavena německá vyšší dívčí škola, jež byla v r. 1908 přeměněna v dívčí německé lyceum. Velká lidnatost Pražského předměstí, obydleného převážně železničáři, dělníky a drobnými živnostníky, přiměla představitele města, že tu byla ve školním roce 1906-1907 zřízena druhá česká reálka. Městská správa sice chtěla v r. 1908, aby byla přeměněna na reálné gymnázium, ale profesorský sbor se postavil proti a žádal, "aby se

setrvalo při reálce, která mnohem lépe odpovídá poměrům na Pražském předměstí".^{18/} Poslední školské založení před první světovou válkou bylo v školním roce 1912-1913 otevření tří tříd osmitřídního reálného gymnázia při českém gymnáziu. Reálné gymnázium mělo být postupně doplňováno na úplný ústav zatím pod společnou správou. Tak do doby první světové války se stala Plzeň centrem školství a vzdělávacích ústavů jako málokteré město.^{19/} Plzeňské školství mohlo plně pokrývat potřebu odborných pracovníků místních průmyslových a obchodních podniků, zásobovat absolventy státní a jiné úřady. Spolupráce však byla vzájemná, neboť zdejší továrny, zejména Škodovy závody dodávaly učitele jak interní, tak i externí, zejména inženýry pro výuku na průmyslových a pokračovacích školách.

Plzeňské školství bylo známé po celých Čechách, mělo vysokou úroveň a jeho velká koncentrace vyvolávala myšlenky na možnost zřízení univerzity v Plzni. Již na počátku devadesátých let uvažovali o ní přední plzeňští představitelé, purkmistr JUDr. Václav Peták a poslanec František Schwarz. V. Peták získával pro ni podporu poslanců různých politických stran. Nové plzeňské noviny v r. 1893 uvedly, že všechno purkmistrovo úsilí bylo asi zmařeno těmi, kdož volali po univerzitě v Brně. Že to nebyla jen planá myšlenka a že byla ve známosti mezi českými pedagogy a politiky, svědčí úvahy i T. G. Masaryka, který ve svých přednáškách v r. 1898 o potřebě univerzitních studií uvedl:

"První tedy je, aby byla druhá universita, kdybychom skutečně stáli o kulturní práci více nežli dosud, již bychom měli mluvit o třetí universitě. Proč by tak bohaté město, jako je Plzeň, nemohlo si samo zřídit universitu, kdyby jen nestálo tolik o plzeňské pivo."^{20/} Po r. 1919 obnovili Plzeňští znovu své úsilí o ustanovení univerzity, ale teprve po r. 1945 byli korunováni úspěchem. Podařilo se alespoň, že od počátku století byly v městě pořádány univerzitní extenze, hodnotné přednášky univerzitních učitelů pro veřejnost.

Od poloviny sedmdesátých let stavělo město pro školy nové budovy, opravdové, rozlehlé, moderní paláce, které jsou dodnes ozdobou města. Vedle toho, jak bylo uvedeno, vydržovalo město tři střední školy. Uvážíme-li, že na počátku století také stavělo novou divadelní budovu, nemocnici, renovovalo radnici, ale muselo rovněž budovat nové ulice, komunikační síť místní dopravy pro rozvíjející se předměstí, kanalizaci, plynovod, stavělo vodárnu apod., je třeba se obdivovat úsilí vedoucích představitelů města, kteří chtěli, aby Plzeň byla městem vysoké úrovně a důstojně se zařadila mezi evropská velkoměsta. V r. 1906 byl ustaven i zvláštní školní lékař. V předchozích svých příspěvcích o vztahu plzeňské společnosti k umění i o počátcích českého divadla v Plzni jsem zdůraznil, že sice plzeňská společnost ve své většině nemě-

la k umění příliš kladný vztah, ale že měla vynikající školství.^{21/} Byla to zásluha několika vůdčích osobností, především jejího purkmistra Václava Petáka, který patřil na zemském sněmu k nejpřednějším znalcům školské otázky. Ve své činnosti byl podporován řadou jiných osobností, jako např. poslancem Fr. Schwarzem a pak nelze zapomínat, že v městské radě i v zastupitelstvu působila řada vynikajících pedagogů jako Antonín Čipera, Karel Klostermann, Josef Strnad a jiní. Značné části plzeňské společnosti bylo však zmíněné úsilí zcela lhostejné a dávala přednost jen svým hospodářským sobeckým zájmům, jak to v r. 1898 ve spojitosti s univerzitou připomněl T. G. Masaryk, "kdyby jen /Plzeň/ nestála o plzeňské pivo".

Mezi plzeňskými profesory byla řada nejen vynikajících pedagogů, ale i vědeckých pracovníků. Jejich řada začíná již na začátku 19. století J. V. Sedláčkem, autorem prvních českých učebnic geometrie a fyziky, J. F. Smetanou, který napsal první česky psanou astronomii a fyziku, jež obsáhla celý obor. Ke konci 19. a na počátku 20. století se jejich počet rozmnožil a jen namátkou lze uvést např. Antonína Frintu, Bohuslava Horáka, J. F. Hrušku, Martina Jaška, V. A. Junga, Františka Kloknera, Viléma Mathesia, Antonína Majera, Antonína Pleskota, Antonína Profouse, Cyrila Purkyně, Miloslava Pelíška, Vincence Šimerku, Antonína Šnajdaufa, Jindřicha Vodáka, Františka Žákavce aj. Řada profesorů průmyslové školy napsala učebnice, podle nichž se žáci učili v celých Čechách. O vysoké úrovni středních škol a jejich učitelů svědčí i výroční školní zprávy, které každoročně přinášely jednu nebo dvě vědecké studie jejich profesorů. V Plzni můžeme mluvit v té době o tzv. profesorské literatuře, a to nejen vědecké a odborné, ale i o krásné próze a poezii, kterou učitelé středních škol pěstovali a jež ovládala zdejší tvorbu. Měli vliv i na plzeňskou žurnalistiku, která měla tehdy obdivuhodnou úroveň. Díky působení profesorů a učitelů se v městě šířila vzdělanost. Již v r. 1878 vznikl z iniciativy Fr. Schwarze a několika profesorů Spolek přátel vědy a literatury české, který byl založen podle vzoru chrudimského spolku, prvního toho druhu v Čechách. O rok dříve byl založen Spolek českých techniků pro Plzeň a okolí, dále Přírodovědný klub a jiné, které ukazovaly, jak silně v městské společnosti působila technika, přírodní vědy a věda vůbec a daly podněty k tomu, aby se lidé za účelem vzdělávání a rozšiřování svých znalostí spolčovali. Bohužel není dosud zpracována otázka technické a vědecké literatury v městě, její vliv a odraz ve školství a v technickém a kulturním vývoji Plzně. Početné studenstvo se také sdružovalo. Již v r. 1873 byla ustavena Radbuza, spolek akademiků kraje plzeňského, na středních školách vznikaly další organizace. Vedoucí osobností, a to nejen plzeňského pokrokového studentstva, byl Gustav Čadek, plzeňský rodák a

pak zdejší profesor, který měl velký vliv na své okolí, zemřel však ve svých 29 letech v r. 1913.^{22/}

Průmysl, technika a věda zásadně ovlivnily společenský život minulého století, odrazily se v každém oboru lidské činnosti. Hlavním předpokladem tohoto vývoje bylo školství. Byly to totiž školy, kde byly nové myšlenky a myšlenkové podněty rozpracovávány a rozšiřovány do celé společnosti. A proto jim byla věnována tak veliká pozornost. Průmysl, technika a věda, především vědy přírodní, silně formovaly způsob studia a zaměření jednotlivých středních a odborných škol. Tuto jejich úlohu jsem chtěl konkrétně ukázat na plzeňském příkladu. Plzeň 19. století byla v tomto ohledu jedna z nejprogresivnějších. Dík průmyslu překotně vzrostla na druhé největší město v Čechách, průmysl a obchod potřeboval odborné pracovníky, což vedlo nutně k zřizování nových druhů středních škol v městě, které se tak stalo centrem vzdělanosti západních Čech. Soustředění velkého počtu učitelů i studentů připravovalo rovněž živnou půdu pro kulturu i vědu, pěstovanou však povýtce profesory zdejších středních a odborných škol.

- 1/ Básně Josefa Františka Smetany, vyd. J. Šťastný, Praha 1905.
- 2/ Tamtéž, s. 106.
- 3/ Tamtéž, s. 125-126.
- 4/ Tamtéž, s. 90-91.
- 5/ Tamtéž, s. 201-202.
- 6/ Tamtéž, s. 209.
- 7/ J. F. Smetana, Slovo o výchování mládeže české. Časopis katolického duchovenstva. Praha 1843, separát s. 2.
- 8/ Tamtéž, s. 5.
- 9/ Básně J. F. Smetany..., s. 215-216.
- 10/ V r. 1776 byly zřízeny dvě třídy, r. 1780 třetí třída, r. 1813 čtvrtá třída, ale jen jeden ročník, proto bylo vyučováno střídavě. První rok první ročník, druhý rok druhý ročník. Teprve r. 1837 byl otevřen stálý druhý ročník a tím byla hlavní škola úplná.
- 11/ "Dne 2. března zaslal jsem do Prahy 76 fl. stříbra příspěvků pro průmyslní českou školu, kteréž mezi duchovenstvem a učitelstvem zdejším sebrány byly a 13. odevzdal mi pan Mikš 50 fl. od právovárečného měšťanstva k témuž oučeli darovaných, kteréž jsem téhož dne /dnes po 4té hodině/ redaktoru Českých novin p. Havlíčkovi odeslal. Zase tedy kapka vody do nádoby pro vzdělání žízničního ná-

roda, dejž Bůh, aby se rychlejším a vydatnějším tokem brzy naplnila. Svrchovaný již čas - řekl mi pan Šafařík o předešlých prázdninách - všickni národové spěchají kupředu, jestli se Slované celou silou nevzchopí, tedy zaniknou. My se snažíme počestně, a pohnutlivé jest to, kterak rolníci, ano i čeledínové k tomu příspěvky peněžité ze všech téměř měst i vesnic zasílají, abychom obdrželi první vyšší školu českou - v Čechách." J. F. Smetana ve svých zápiscích. Básně J. F. Smetany..., s. 199-200.

12/ Dějiny Plzně II, Plzeň 1967, s. 56. O školství zde psal V. Spěváček.

13/ M. Hruška, Kniha pamětní kr. města Plzně, Plzeň 1883, s. 408.

14/ Pro srovnání uvádím přehled obyvatelstva nejprůmyslovějších měst Čech:

Rok	Plzeň	Č. Budějovice	Kladno	Liberec	Ústí nad Labem
1850	10 392	10 592	1 542	13 822	2 885
1869	23 681	17 414	10 199	22 394	11 138
1880	38 883	23 845	14 085	28 090	16 732
1890	50 221	28 491	17 215	30 890	23 869
1900	68 079	39 328	18 573	34 099	29 320
1910	80 445	44 538	19 369	36 350	29 809

15/ Plzeňské noviny IV., č. 33 z 22. 4. 1868.

16/ Již předtím v r. 1878 bylo město rozděleno v pět okresů /I. vnitřní město, II. Jižní či Říšské předměstí od řeky Radbuzy k dnešní třídě 1. máje, III. západní část Jižního předměstí, IV. Severní či Saské předměstí, V. Východní či Pražské předměstí/. Školskou reorganizací bylo město rozděleno ve čtyři školní obvody, a to: jižní obvod obsahoval II. okres, západní III. okres, východní V. okres, severní IV. okres a vnitřní město /I. okres/ bylo rozděleno mezi sousední obvody. Svědčí to o poklesu významu vnitřního města a vzrůstu předměstí.

17/ Počítáno ze 78 048 obyvatel, to je počtu obyvatel bez vojska.

18/ Dvacet pět let II. reálky v Plzni 1906-1931, Plzeň 1932, s. 15.

19/ Návštěvnost ústavů ve školním roce 1909/1910 ukazuje následující přehled:

České školy

Název	Počet žáků	Počet profesorů	Procento z celkového počtu studentů
gymnázium	397	23	14,6%
I. reálka	465	31	17,1%
II. reálka /ještě neúplná/	222	18	8,1%
dívčí lyceum	262	17	9,6%

Název	Počet žáků	Počet profesorů	Procento z celkového počtu studentů
mužský učitelský ústav	140	17	5,1%
ženský učitelský ústav	160	17	5,9%
obchodní akademie a škola	369	15	13,5%
průmyslová škola	656	35	24,0%
rolnická škola	58	5	2,1%
celkem	2 729	178	100%

Německé školy

Název	Počet žáků	Z toho Čechů	Počet profesorů	Procento z celkového počtu studentů
gymnázium	297	26	16	21,6%
reálka	310	52	25	22,4%
dívčí lyceum	93	9	5	6,7%
obchodní akademie	281	36	14	20,3%
průmyslová škola	400	27	39	29,0%
celkem	1 381	150	99	100%

Mezi profesory nejsou počítáni externisté.

- 20/ T. G. Masaryk, Jak pracovat. Přednášky z roku 1898, Praha 1947, s. 49.
- 21/ M. Bělohlávek, Umění a plzeňská společnost 19. století. In: Město v české kultuře 19. století, Národní galerie v Praze 1983, s. 309-310.
- 22/ J. Werstadt, O nedožitém životě a nedobojovaném boji Gustava Čadka /1883-1913/. Minulostí Západočeského kraje VI, Plzeň 1968, s. 49-70.